

MESTER BÉLA*

„Egyszerűen, szikáran elmesélem mindazt ...”

Mészáros András: *Nem alszom...* Pozsony: Phoenix Library, 2021.
288 oldal

A véletlen, illetve az akadémiai székfoglaló előadások nyomtatott változatának immár megszokott késedelmes megjelenése hozta úgy, hogy szinte egy időben jelent meg Mészáros András szükségképpen szubjektív, rendhagyó, alfabetikus sorba rendezett szócikkekből álló memoárja, amely e könyvismertetés tárgya, és filozófiatörténeti munkásságának szaktudományos igényű, habár rövid összegzése.¹ A gyökeresen eltérő műfajú két írásnak igen sok kapcsolódási pontja van. A 2016-ban az MTA külső tagjává választott szerző idén megjelent székfoglalóját egyfajta összegzésnek, az addigi pályára való visszatekintésnek is szánta, ugyanakkor az ott hivatkozott szakirodalom szerzőinek jelentős része előfordul a memoár lapjain is mint kolléga, személyes ismerős, esetleg barát. (Nem csupán írásban említve, hanem gyakran a kötet gazdag, kortörténeti jelentőségű fényképmellékletében is.) Termékeny életpályára visszatekintő alkotó értelmiségi szerzőről lévén szó, kevésbé meglepő, hogy a visszaemlékezések tekintélyes része a szakmai tevékenységéről, gondolkodásának alakulásáról, tanáraitól, kollégáitól, majd tanítványairól szól a gyermekkori emlékek, családi és magánéleti történetek, valamint az élete nagyobb részében szenvedélyesen művelt természetjárás mellett. (A kötet betűrendbe szedett szócikkeinek sorában a *Magas Tátra* után következik a *Magyar Tanszék* különböző korszakairól szóló két szövegrész; a *Születés, keresztelő és konfirmáció* pedig csaknem a kötet legvégén található.) Az azonban már első pillantásra egyáltalán nem magától értetődő, hogy a pozsonyi magyar tanszék a rendszerváltást követően hosszú ideig vezető szerző miért tekinthető mégis inkább filozófiatörténésznek, mint irodalomtudósnak. Az MTA külső tagjaként a második osztály munkájában vesz részt, és én is leginkább filozófiatörténészként beszélek róla

* A könyvismertetés szerzője a Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: mester.bela@abtk.hu. Az írás az OTKA K 135 638 számú kutatás keretében készült.

¹ Mészáros András: *Megírható-e a magyar filozófia története?* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2021. (*Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián*).

a továbbiakban; ez azonban eshetett volna másképpen, idáig valahogyan el kellett jutnia. Mészáros András memoárszótára olvasható annak a különös, többszörösen összetett intellektuális határhelyzetnek a leírásaként is, amely megalapozta sajátos, egyszerre résztvevő és kívülálló, filozofikus látásmódját, amely lehetővé teszi, hogy más szemszögből lássa azokat az irodalomtörténeti, filozófiatörténeti, kortárs kulturális vagy éppen közéleti eseményeket, jelenségeket, mint az megszokott, különösen Budapestről nézve. Talán nem véletlen a visszaemlékezések betürendes szócikkekbe sorolása sem. Ez a forma első pillantásra megtakarítja a szerzőnek, hogy egységes elbeszéléssé formálva adja elő élettörténetét, és lehetővé teszi, hogy igen sokféle tárgyról beszéljen anélkül, hogy törődnie kelljen az egyes témák közötti átvezetéssel.² A végeredmény azonban ennek az ellenkezője: nagyon is átgondolt szerkezetű könyv lett. A még éppen áttekinthető számú, negyvenöt darab nem túl hosszú fejezet kiemeli a szerző számára fontos kulcsszavakat, és az időrenddel dacolva egymás mellé sorolja az ugyanazon helyszínek, intézmények egészen különböző korszakait. Így kerül egymás mellé a Magyar Tanszéken töltött diákévek (1968–1972), és a jóval későbbi, ugyanitt töltött oktatói korszak (1993–2019) tárgyalása, de csak így kerülhet egy csokorba a filozófiával kapcsolatos fejezetek jó része is: *Filozófia tanszék (1968–1973)*; *Filozófia és filozófiatörténet*; *Filozófiai Intézet (1983–2021)*. A betürend látszólagos véletlenszerűsége kapcsolja össze a szlovákiai magyar intézményeket és a szerző azokhoz való viszonyának, azokban végzett munkájának taglalását a *Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács*; *Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórum*; *Szlovákiai Magyar Írók Társasága*; *Szlovákiai Magyar Oktatási Fórum* című fejezetekben, avagy szócikkekben. Így a közéleti szerepvállalás és egyben a szlovákiai magyar intézmények és folyamatok bírálata egy blokkba és az egyik leghangsúlyosabb helyre, szinte a kötet végére kerül.

A következőkben megkísérlem áttekinteni a föntebb már említett termékeny határhelyzeteknek a legfontosabb típusait, ahogyan azok megjelennek Mészáros András memoárjának szócikkeiben. (A szerzőtől nem idegen egyébként a *határ*; a *marginalitás* metaforájának használata, egyik régebbi könyvének a címe is erre utal.)³

Az egyik kézenfekvő határhelyzetet a *megélt idő*, az a három, vagy inkább négy történelmi korszakforduló jelenti, amelyek alapján határozták meg az ő és kortársai életét. Az első a kitelepítés és betelepítés, az eufemisztikusan *lakosságcsere* névezett időszak, amiről ugyan az 1949-ben született Mészáros Andrásnak még nem lehetnek személyes emlékei (ahogyan írja, szülei akkor vállalták őt mint első gyermeküket, amikor elmúlni látszott a kitelepítés veszélye), ám a családi és

² A szerzőtől korábban sem volt idegen a szótárformába rendezett esszé. L. Mészáros András: *Kétkedők breviáriuma. Egy kazuista irodalomtörténete címszavakban elbeszélve, avagy az izlés révén kifejtett etika. Adalékok a Sátáni versekhez*. Pozsony: Kalligram, 2013.

³ Mészáros András: *A marginalitás szelíd bája. Arcképek a reformkori magyar filozófiából*. Pozsony: Kalligram, 1994.

közösségi emlékezetben ebből a korszakból megőrzött történetek és félelmek nem múltak el, és a legváratlanabb pillanatokban kerülnek elő ismét. (Például akkor, amikor a háború után betelepített szlovák gazda leszármazottai kérik vissza a magyaroktól elvett és nekik juttatott földet a rendszerváltás után.) Már személyes, meghatározó történelmi tapasztalat az *emberarcú szocializmus* rövid és a *normalizáció* annál hosszabb korszaka, amikor nem volt példátlan eset szakmájukból kiebudalt, marginalizálódott egykori tanáraiba belefutni az utcán. A következő fordulópontra a rendszerváltás, amelyet nem sokkal később követett Csehszlovákia szétválása. Nem szabad elfelejtenünk, hogy északi szomszédunk rendszerváltással kapcsolatos történelmi tapasztalatai jelentősen eltértek a miénktől, egyszerűen azért, mert az 1968-at már tudatosan, aktív szereplőként vagy diákként, fiatal felnőttként átélők 1989-ben még nem voltak olyan korúak, mint a mi 1956-osaink. Ugyanezért értelemszerűen 1968 emléke is sokkal elevebben élt még a kulturális emlékezetben, mint nálunk 1956. Ezért sokak szemében kézenfekvőnek látszott a történelmet és persze a személyes életet mintegy ott folytatni, ahol az a normalizáció idején kényszerűen abbamaradt. Az ekkoriban a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetében a társadalmi időre vonatkozó filozófiai reflexiókat kutató szerző számára ezek a történések adták meg az addig csupán teoretikusan vizsgált társadalmi idő működésének hús-vér tapasztalatát, és talán némi szomorkás kiábrándulást az 1968-ban szerepet vállalt nemzedékből, tanárai generációjából. A kötetnek a történelmi korszakhatárokkal kapcsolatos fejtegetései egyszerre mozognak magas elméleti szinten és telítettek személyes emlékekkel, emocionális elemekkel. Így például Csehszlovákia szétválása egy hegyi túra során megtapasztalt különös és ritka fényjelenség, a „Brocken-látomás” elbeszélésén keresztül jelenik meg; amelyet még az utolsó pillanatban élhet meg *egy állam polgáraként* a cseh, a szlovák és a szlovákiai magyar túrázó.

A másik, szemléletet meghatározó határhelyzet a csehszlovákiai magyar értelmiségé. Ma már külön hangsúlyozni kell, hogy ez nem csupán egyszerűen kisebbségi helyzet (volt), hanem olyan összetett konstelláció, amelyben a szlovákokhoz való viszony háttérben mindig meghúzódott az egyszerű adottság: az ország fővárosa Prága, nem pedig Pozsony. Fokozottan érvényesült a cseh nyelv és kultúra jelenléte az egyetemi oktatásban, különösen olyan bölcsészettudományi szakokon, mint a filozófia. Az oktatás nyelve ugyan szlovák, de az egyetemi jegyzetek többnyire csak cseh nyelven elérhetőek, az egyetemi oktatók között is vannak cseh származásúak, a szlovák professzorok egy része viszont éppen a bohémizmusokat igyekszik kigyomlálni a szlovák filozófiai terminológiából. Ehhez a nyelvi helyzethez kell valahogyan viszonyulniuk azoknak a magyar anyanyelvű hallgatónak, akiknek, különösen alsóbb éves korukban, még a standard szlovák nyelvhasználatlaltal kapcsolatban is akadnak problémáik. Ugyanakkor a prágai kulturális perspektíva jelenléte kétségtelen értéként jelenik meg Mészáros András

visszaemlékezéseiben, amely számára otthonosabb, mint mondjuk a német, de a magyar és a szlovák mellett a *harmadikat* képviseli. (A kötetben egyébként Karel Čapek és Milan Kundera külön szócikként szerepel.)

A csehszlovákiai magyar értelmiségi speciális helyzetének minősített esete a magyar–filozófia szakpárosítás az egyetemen. A magyar szak elvégzése inkább a magyar kisebbségi intézményrendszerben való elhelyezkedés felé tereli a friss diplomást, míg a filozófiai végzettség – nem lévén Szlovákiában külön magyar nyelvű filozófiai élet – inkább a szlovák intézményrendszerbe és ezzel együtt a szlovák kollégákkal való együttműködés felé kínál lehetőségeket. A korszak és a hely szomorú specialitása, hogy a két szakon tanultak miféle furcsa ütközésbe kerülhettek egymással: a magyar szakon elsajátított lukácsi irodalomesztétika az egyébként szabadabb szellemű és nyitottabb Filozófia Tanszékre helyezett pártkomisszár agyában fölkapcsolhatja a piros lámpát a hírhedt „revizionista” név hallatán. Nem egészen véletlen, hogy a tanulmányaikat ezen a szakpárosításon elkezdő hallgatók közül végül csupán a memoár szerzője, Mészáros András szerzett diplomát filozófiából is. Az ő későbbi pályáját viszont alapjában határozta meg az, hogy egyaránt volt tájékozott a magyar kultúrtörténetben és a filozófiában. Szlovákul írott filozófiai szakdolgozata témájának ötletét a Magyar Tanszéken kapja, magyar alapszövegekre és szakirodalomra épít, de megvédenie természetesen szlovák szakmai közegben kell.⁴ Utána ugyan egy darabig oktatási tevékenysége és más kutatásai mellett nem folytatja a magyar filozófiatörténet művelését, de már itt körvonalazódik későbbi munkásságának nézőpontja: a magyar és a szlovák filozófia részben közös, részben szétváló hagyományait feldolgozni mindkét hallgatóság kulturális háttérének figyelembevételével, hol a szlovákok, hol a magyarok számára fogalmazva meg ugyanazokat a történeteket.

A filozófiatörténeti munkásság kiteljesedéséhez azonban szükség van még egy határhelyzet megtapasztalására, ez pedig a szlovákiai, egykori csehszlovákiai magyar filozófiatörténész együttműködése és ugyanakkor vitája a magyarországi magyar filozófiatörténeti szakmával olyan területen, a hazai bölcsélet történetének a feldolgozása témájában, amely éppen azokban az években érte felívelő szakaszát, amikor abba Mészáros András bekapcsolódott, jócskán hozzá is járulva ehhez a felíveléshez. A magyarországi, szakmabeli olvasó különös érdeklődéssel olvashatja azokat a fejezeteket, amelyekben a memoár szerzője szemléli a közelmúlt magyarországi filozófiai életét, egyszerre nézve azt kívülről és belülről. Leírja, hogy miként tudatosodik benne utólag a magyar filozófiatörténet-írás főként protestáns kulturális háttérű hagyománya (Almási Balogh Pál, Szontagh Gusztáv, Erdélyi János) a maga máig ható módszertani következményeivel. Másrészt azonban ő jelzi a magyarországiak felé, többek között a recenzió szerzője felé is, hogy hol vannak

⁴ Ennek a témának bővebb kifejtéséből nő majd ki első kötete: Mészáros András: *Vandrák András filozófiai rendszere*. Pozsony: Madách, 1980.

azok a pontok és korszakok, ahol és amikor *már és még* problematikus elnagyoltan *magyar filozófiáról* beszélni, hiszen *még* a hazai latin iskolai filozófia irodalmáról van szó, vagy *már* a magyar mellett párhuzamosan jelenlévő szlovák bölcelettel is számot kell vetni. Mindennek a magyarországi (és erdélyi, vajdasági) kollégákkal való együttgondolkodásnak az eredményei olyan pozsonyi szakmai háttér előtt jelennek meg, amelyben folyamatosan érzékelhető a magyar szakos egyetemi hallgatók és a szlovák filozófus kollégák kérdező tekintete: mit is kezdhetünk a hazai filozófiai hagyománnyal. Így íródik a magyar szakosok számára a hazai filozófiai hagyomány máig legjobb, tankönyvként használható rövid összefoglalása, amely címében visszaul Erdélyi János klasszikus munkájára (*A bölcsészet Magyarországon*) és egyben állást is foglal a magyar vagy magyarországi neuralgikus terminológiai vitájában.⁵ Ezt követi a magyar és szlovák filozófia közös előtörténetének, iskolafilozófiai hagyományának számbavétele magyarul⁶ és szlovákul,⁷ majd a magyar filozófia története a szlovák közönség számára.⁸ Ezután következnek az összehasonlító célzatú kötetek szintén először magyarul,⁹ majd szlovákul.¹⁰

Az eddigi életmű rövid összegzését, módszertani számvetését az ismertetésem elején hivatkozott akadémiai székfoglaló tartalmazza,¹¹ amely egyben annak is a szimbolikus dokumentuma, hogy a szerző valóban *széket foglalt*, megtalálta a helyét, megbecsülését a magyarországi tudományosságban. A tisztán filozófiatörténeti elemzések emberi, érzelmi és életvilágbeli mögöttesét, kontextusát, egyes megfogalmazások, megközelítések mozgatórugóit viszont ebből a rendhagyó memoárból lehet a legjobban megérteni.

⁵ Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony: Kalligram, 2000.

⁶ Mészáros András: *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Pozsony: Kalligram, 2003.

⁷ Ondrej Mészáros: *Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008.

⁸ Ondrej Mészáros: *Dejiny maďarskej filozofie*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013.

⁹ Mészáros András: *Széttartó párhuzamok. Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből*. Pozsony: Kalligram, 2014.

¹⁰ Ondrej Mészáros: *Súčasnost' nesúčasného. Prieniky slovenskej a maďarskej filozofie v 19. storočí*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018.

¹¹ Mészáros, 2021.